

Magyarország függőségének jellege a dualizmus korában*

A felszabadulást követően fiatal marxista történetírásunk feltárta és kihangsúlyozta Magyarországnak a Habsburgokkal és Ausztriával szembeni alárendelt függőségét. Szükségszerűen következett ez abból, hogy polgári történetírásunk e fontos, Magyarország dualizmuskori tőkés fejlődését meghatározó egyik feltétel történelmi tényeit általában nem kutatta, jelentőségét elhomályosította. Szükségszerű és helyes volt azért is, mert munkásosztályunk szociáldemokrata nevelése is elkerülte a nemzeti kérdéssel való foglalkozást.

Polgári történetírásunk Magyarországnak Ausztriával szembeni viszonyát nagyobb részben alkotmányjogi, közjogi kérdésként fogta fel és csak e vonatkozásban foglalkozott elméleti problémáival. A két ország közötti kapcsolat közgazdasági és politikai-társadalmi lényegét azonban elvileg sohasem tisztázta és osztályhelyzeténél fogva nem is tisztázhatta.¹ Igaz, hogy Magyarország Ausztriával szembeni alárendelt, függő helyzetének a történelem által esetenként előtérbe tolt egy-egy részkérdését — vámügy, bankügy, nemzeti vezényszó a közös hadseregben stb. — nagyító alá helyezte, de emellett a viszony egészének lényege, az ország fejlődését meghatározó alapvető jelentősége elsikkadt.

A polgári történetírás hatása mellett közvetlenebbül érvényesült munkásosztályunk politikai tudatának kialakításában a magyarországi szociáldemokrata párt befolyása, amely távoltartotta magát a nemzeti kérdés elméleti és gyakorlati felvetésétől. A szociáldemokrata párt a nemzeti kérdésnek kizárólag az osztályharc érdekeit keresztező jelentőségét ismerte fel és ismerte el. Egykorú vezetői a magyar tömegeket izgató kérdésben, a nemzeti önállóság teljességének megteremtésével, az Ausztriától való elszakadás követelésével kapcsolatban éppen úgy nem tudtak helyes álláspontot kialakítani, mint ahogy nem álltak ki a Magyarországon élő elnyomott nem-magyar népek nemzeti követelései mellett. Még annak elvi elismeréséig sem jutottak el, hogy Magyarország népei Ausztriával szemben függő viszonyban vannak, hogy Magyarország nemzetiiségi elnyomás uralkodik.²

¹ Keleti Károly bizonyos mértékig felismerte az ellentmondást, amely Magyarország tőkés fejlődésének politikai és gazdasági feltételei között az 1867-es kiegyezés évén keletkezett: „Politikailag önálló ország, nem önálló közgazdasággal, független-kormányzat önálló intézkedést nem engedő közös vámterülettel, ebben rejlenek a udományilag kiegyenlíthetetlen ellentétek, melyeknek gyakorlati bajait érezzük.” — *Ísszapillantás közgazdaságunk egyneved századára.* 27. o.

² Már a Magyarországi Általános Munkáspárt 1880-ban Frankel Leó részvételével dolgozott programjából is hiányoztak a nemzeti követelések.

* E tanulmányt a szerkesztőség mint vitacikket közli. A benne felvetett kérdések Budapestén 1958. dec. 10—13-án, az Osztrák—Magyar Monarchia történetével foglalkozó nemzetközi konferencián is széleskörű vitát váltottak ki.

A Magyarországi Szociáldemokrata Pártot azért nem hibáztathatjuk, hogy nem tette magáévá a magyar uralkodó osztályok burzsoá nacionalizmusát, amelynek taktikai jellegű osztrák-ellenessége elválaszthatatlanul összefonódott a korántsem taktikai jellegű, hanem közvetlen osztályérdekeiket hűen kifejező sovinizmusukkal, nemzetiség-ellenességükkel. A szociáldemokrata párt hibás politikájának lényege az volt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia egységének fenntartása mellett állt ki, és ezzel az 1905-tel kezdődő forradalmi korszak idején az osztályharcot nem tudta összekapcsolni a polgári demokratikus nemzeti mozgalmakkal.³

*Magyarország dualizmuskori tőkés fejlődésének
hármias feltétele*

A múlt ilyen örökségével szemben a felszabadulás utáni történetírásunkra hárult a feladat, hogy megmutassa munkásosztályunknak és egész dolgozó magyar népünknek a magyar nemzet múltbeli függő helyzetének és ugyanakkor más nemzetekkel szembeni elnyomó szerepének kettős arculatát, amely a jelen számára is fontos tanulságokat nyújt.

E feladatának marxista történetírásunk a felszabadulást közvetlenül követő években, amikor a dualizmus korszakával kapcsolatos új kutató munka még alig indult meg, jöideig csak részben tett eleget, csak Magyarországnak „Ausztriához” fűződött alárendelt viszonyáról igyekezett kimondani az igazságot. Azt, hogy csak a féligazság felismeréséig jutott el — a kutató munka hiánya mellett —, betudhatjuk annak a törekvésének, hogy elsősorban haladó hagyományainkhoz kapcsolódjék.

A „nemzetiségi elnyomás”, mint Magyarország dualizmuskori fejlődésének egyik alapvető feltétele, marxista történetírásunkban csak 1952 vége felé kristályosodott ki annyira, hogy az „Ausztriától” való függőséggel egyenrangú helyet követelhetett magának a kutató munka elvi szempontja között.

Felszabadulás utáni marxista történetírásunk sokéves munkájának eredményeként, körülbelül két év óta és jelenleg is ott tartunk, hogy Magyarország dualizmuskori tőkés fejlődése fő feltételeinek sorát az *Ausztriától való függőség, a feudális maradványok és a nemzetiségi elnyomás (soknemzetiségi ország)*, valamint ezek egymás közötti szoros kölcsönhatásának hangsúlyozásával: kimerítettnek, teljesnek véljük. Ha azonban a feltételeket kritika, vizsgálat alá vesszük, kitűnik, hogy meghatározásukban, megfogalmazásukban akad néhány nyugtalanító probléma, ellentmondás és hiányosság.

A feltételek bírálata során a Magyarország és Ausztria közötti dualizmuskori viszonyt „Magyarország függősége Ausztriától” fogalmazásával szemben joggal tehetjük azt az ellenvetést, hogy a „függőség” az erős és a gyengébb országok közötti legkülönbözőbb tartalmú kapcsolatokra egyaránt alkalmazható gyűjtőfogalom, amelyben a gyarmati elnyomástól a részleges pénzügyi és diplomáciai függőségig minden elfér. A „függőség” az „Ausztria”

³ „Kelet-Európában és Ázsiában a kezdődő polgári demokratikus forradalmi korszakában, a nemzeti mozgalmak ébredésének és kiéleződésének korszakában, a önálló proletárpártok . . . feladata a nemzeti politikában kétoldalú: valamennyi nemzeti önrendelkezési jogának elismerése, mert a polgári demokratikus átalakulás még nem fejeződött be . . . ; — és az adott államban élő valamennyi nemzetbeli proletárok osztályharcának legszorosabb . . . szövetsége . . .” Lenin művei. 20. köt. Szikra, 1955. 447. c

és Magyarország közötti függő viszony *konkrét jellegére* nem utal, emellett inkább csak a monopolkapitalizmus korszakára jellemző.⁴ Többek között nem fejezi ki azt az *állandó és szakadatlan* alárendeltséget sem, ami Magyarország „Ausztriával” szembeni függőségében *különleges* volt,⁵ s amelyet sajátos gazdasági és politikai intézmények biztosítottak. Ugyanakkor Ausztriát a Magyarországgal fennállott viszonyban egységes egésznek tekinti, holott Magyarország valójában nem függött Galiciától, Bukovinától, Tiroltól, Dalmáciától és még néhány ausztriai tartománytól. Sőt, a dualizmus uralmi rendszere alatt Ausztria gazdaságilag elmaradottabb tartományai bizonyos mértékig — elsősorban politikai vonatkozásban — Magyarországtól függttek. De Magyarországnak Ausztria gazdaságilag legfejlettebb tartományaihoz fűződő viszonya sem volt egyöntetű, mert amíg az osztrák tartományoktól és Ausztria iparilag legfejlettebb cseh tartományaitól gazdaságilag függött, addig a magyar uralkodó osztályok az Osztrák-Magyar Monarchiában elfoglalt uralmi helyzetük mellett függttek Bécestől, de ugyancsak uralmi helyzetük révén igen jelentős mértékben hozzájárultak a cseh nép nemzeti elnyomtatásához.⁶ Végül pedig a „Magyarország függősége Ausztriától” feltételben akaratlanul is a „külön magyar globus” szemlélete tükröződik.

A „feudális maradványok” feltételével kapcsolatosan az a kérdés merül fel, hogy „Magyarország függősége Ausztriától” és a „nemzetiségi elnyomás (soknemzetiségű ország)” amelyek jelentős részben szintén feudális maradványokként éltek tovább, mennyiben jelentenek a „feudális maradványok”-tól eltérő *jellegű* feltételt?⁷

A „nemzetiségi elnyomás (soknemzetiségű ország)” feltételéről az eddigi kutatások nem tudták egyértelműen tisztázni, hogy következményeiben a másik két feltételhez hasonló, vagy ellentétes hatású volt-e, — hogy alapvetően korlátozta-e Magyarország tőkés fejlődését, vagy nem.⁸ Az eddigi tapasztalatok azt igazolják, hogy nem ösztönzi jó irányba a kutatómunkát, mert amikor — helyesen — a nemzetiségek tőkés fejlődésének és politikai helyzetének vizsgálatára hívja fel a figyelmet, ugyanakkor a látóhatáron kívülre kerül „Magyarország” tőkés fejlődésére gyakorolt hatásának problémája, a magyar nemzeti és a nemzetiségi tőkés fejlődés kölcsönhatásának és különösen a szintézisének a kidolgozása.

Arra a kérdésre, hogy a *három feltétel* — ha vitatható fogalmazásban is — de valóban a maga teljességében magában foglalja-e azokat a feltételeket,

⁴ „A finánetöke és az ennek megfelelő nemzetközi politika . . . az állami függőség öbör átmeneti formáját hozza létre. E korszakra nemcsak az országok két alapvető csoportja jellegetes: a gyarmatokkal rendelkezők és maguk a gyarmatok, hanem a politikailag, formailag önálló, a valóságban azonban a pénzügyi és diplomáciai függőség állóival befött országok különféle formái is.” — Lenin Művei. 22. köt. Szikra, 1951. 272. o.

⁵ Magyarország függősége túlmott a függőség olyan formáin, amikor a kizsákmányoló és kizsákmányolt nemzet nem alkotott közös államot, s a kizsákmányolás nem egy bizonyos nemzet monopóliumává vált.

⁶ A magyar uralkodó osztályok szembeszálltak a dualista uralmi rendszer átala-
tására irányuló minden kísérlettel; így jártak el a Hohenzwart-ügy kapcsán, valamint az 1900-as évek elején a cseh uralkodó osztályok trialista kísérleteivel szemben. Az első világháború idején pedig a cseh nemzeti mozgalom erőszakos letörésének szószólói és egítői voltak. Utóbbira O. L. KMT JKv. 524. 1915. okt. 6.

⁷ L. 77. o.

⁸ Vö. Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867—1900. 520—521. o.; Verend Iván—Ránki György: Magyarország gyáripara 1900—1914. 136—137., 138., 41. o.

amelyek Magyarország dualizmuskori tőkés fejlődését döntően meghatározták, a továbbiakban még utalni fogok. Enélkül is, az eddig felmerült problémák jogosan vezetnek annak felismeréséhez, hogy kívánatos lenne a Magyarország dualizmuskori tőkés fejlődését meghatározó feltételeknek a történelmi valóságot jobban megközelítő, szabatosabb, a kutatómunkát jobban segítő kidolgozása.

Magyarország Ausztriától való függőségének „félgyarmati” jellemzése történetírásunkban

A fentiekben bírálóan érintett „Magyarország függősége Ausztriától” feltétel — mint már volt róla szó — marxista történetírásunkban, ha nem is ugyanebben a fogalmazásban, de legkorábban nyert polgárjogot. A felszabadulás utáni marxista történetírásunk azt a helyes célkitűzést követve, hogy Magyarországnak Ausztriával szembeni alárendelt függő helyzetét tudatosítsa — amint ismeretes —, fokozatosan rátért arra, hogy azt a dualizmus korszakával kapcsolatosan „félgyarmati” függőségnek, elnyomatásnak, helyzetnek stb. jellemezze. E fogalom bevezetésének, ami Magyarország függő, alárendelt helyzetének tudatosítására alkalmas voltát illeti, meg volt az előnye, hogy minden más tekintetbe jövő fogalomnál egyszerűbb, ismeretebb és közérthetőbb lévén, viszonylag jelentős propagatív erővel rendelkezett. Alkalmas volt arra, hogy a köztudatban maradandó nyomot hagyjon. Ugyanakkor e fogalmak használata, éppen a tömegek tudatának haladó irányú formálása szempontjából, nem lehetett egészen veszélytelen. Propagatív erejének javarésztét ugyanis a nemzeti öntudat eltorzult rétegeiből, a nacionalista és sovinszta érzelmek visszhangjából merítette és bizonyos mértékig ezeket fenntartotta és táplálta is. A „félgyarmati” fogalom használatának felülvizsgálata azonban nem ebből a megfontolásból, hanem a tudományos bírálatból indult ki.

A dualizmus rendszerével kapcsolatos kutatómunka előrehaladásával, az Ausztria és Magyarország közötti konkrét gazdasági és politikai viszonyok alakulásának feltárása során ugyanis történészeink — már néhány évvel ezelőtt — mindinkább látták az ellentmondást, amely a múlt kibontakozó valósága és az ennek átfogó jellemzésére alkalmazott fogalom között fennállott. Azáltal, hogy felsorakoztak az Ausztria és Magyarország közötti viszony konkrét tényei, hogy ismertté váltak az e viszonyban bekövetkezett változások és többé-kevésbé kimunkálódtak azok a kölcsönhatások is, amelyek e viszony és a gazdaságban, társadalomban, politikában továbbélő feudális maradványok és különösen a nemzetiségi elnyomás között fennálltak, — a „félgyarmati függőség” fogalma sajátos konkrét tartalommal kezdett telítődni. Minél inkább feltárult a történelem valósága, annál inkább kitűnt, hogy az Ausztria és Magyarország közötti viszonyoknak számos részjelensége — figyelembevéve a marxizmus klasszikusainak útmutatásait — tényleges egyezéseket és közeli analógiákat tartalmaz a „félgyarmati függőség” fogalmát meghatározó egyes jegyekkel. Ugyanakkor azonban az is nyilvánvalóvá vált, hogy a részleges egyezések és analógiák ellenére a „félgyarmati függőség” fogalma egészében nem fedi az Ausztria és Magyarország között fennállott viszony lényegét. E felismerés alapján történészeink igyekeztek elvileg elhatárolni Magyarország „félgyarmati függőségét” a félgyarmati függőség általános jelentésétől, kiemelve, hogy az Ausztria és Magyarország közötti

viszony nem tekinthető azonosnak a mai félgymarmatok és gymarmattartóik közötti viszonyal.⁹ Ezzel azonban meg is tettek mindent, amit az időközben történetírásunk hivatalos álláspontjává merevedett „félgymarmati függőség” fogalmának fenntartása mellett megtehettek. S így, bár a probléma történezeink számára tovább élt, egy ideig mégis kényszerűen holtponthon maradt.

A kérdés tisztázását az 1955 őszén Prágában összeült történeész konferencia¹⁰ indította el. A konferencián a cseh, a szlovák, a lengyel és az osztrák történeészek egybehangzóan bírálták a magyar történeészek álláspontját azért, mert Magyarország helyzetét, illetőleg a magyar nemzet helyzetét a dualizmus korában félgymarmati függőségnek minősítik. A bírálóat alátámasztására felhozott érveik között a legnyomósabbnak az a jogos szemrehányás volt tekinthető, hogy „a magyar történeészek hibát követnek el, amikor a Bécestől való függőséget szűk magyar nemzeti problémaként szemlélik és ezzel csökkentik a magyar uralkodó osztályok felelősségét a nemzeti elnyomásban”. De fontos volt az az egyébként történetírásunknak akkor már saját maga által túlhaladott álláspontjából¹¹ merített érv is, hogy „a magyar történeészek leértékelik a magyar nagybirtokosság szerepét az ország függőségének fenntartásában, holott Bécsnek Magyarország irányában folytatott politikáját — saját érdekeik megóvásának határáig — a magyar nagybirtokosok segítették elő”. Ugyanakkor a viták eredményeként a konferencia résztvevői egybehangzóan elismerték, hogy Bécs részéről a nemzeti elnyomásnak igen komoly elemei álltak fenn a magyar nemzettel szemben.

A konferencián elhangzott érvek, amelyek a „félgymarmati függőség” jellemzés használatának jogosultságát vitatták, olyan történelmi tényekre utaltak, amelyeket történetírásunk — ha korántsem kielégítő mértékben — de újabb munkáiban már figyelembe vett. Ezért abban a kérdésben, hogy Magyarország, illetőleg a magyar nemzet tőkés fejlődését a Bécestől való függőség, a feudális maradványok és a nemzetiségi elnyomás hármás feltétele szabta meg, — a vita eredményeként is — egységes álláspont alakult ki.

A prágai konferencia után úgy véltük, hogy a probléma ténybeli részével kapcsolatosan a nemzetiségi kérdés, a feudális maradványok és a nagybirtokos osztály szerepének kutatása és feldolgozása, főleg pedig e kérdések kidomborítása a feladatunk. Ugyanakkor elvi vonatkozásban az a teendőnk, hogy a „félgymarmati függőség” használatának jogosultságát felülvizsgáljuk, és a vizsgálat eredménye szerint vagy továbbra is fenntartsuk használatát, vagy új terminológiát vezessünk be.

A prágai konferencia óta, annak hatása alatt, történetírásunkban az Ausztria és Magyarország közötti viszonyt a „függőség”-től kezdve, a „félgymarmati *jelleget*” függőségen keresztül a vitatott, „félgymarmati függőség”-ig különféle képpen jellemzik. Amíg ez a körülmény kedvező tünetnek tekinthető annyiban, hogy történeészeink többsége a korábban használt terminológia fenntartását nem látja teljesen igazoltnak, addig kedvezőtlen mozzanatokat is foglal magában, mert az egységes terminológia hiánya a meg nem vitatott nézeteltérésekről, főképpen pedig a terminológia megválasztásának *hiányos*

⁹ „Ausztria nem volt nyugat-európai értelemben vett gymarmattartó, Magyarország pedig nem volt Európán kívül fekvő gymarmat.” *Sándor Vilmos*: i. m. 34. o.

¹⁰ Beszámoló az 1955. évi prágai történeész-konferenciáról. — *Századok*, 1956. 1—2. sz. 239. o.

¹¹ Vö. az osztrák burzsoázia és a magyar nagybirtokosság politikai és gazdasági érdekegységét tárgyaló részt. — *Sándor V.*: i. m. 13—31. o.

elvi megalapozottságáról tanúskodik. Mindez pedig nem jár éppen haszonnal a kutatómunka számára sem.

Hogy a problémát a jelenlegi állapotából kimozdítsuk, első tennivalóként kézenfekvőnek tekinthető a marxizmus klasszikus műveinek konzultálása.

A „gyarmat” fogalmának általános jegyei a monopóliumok előtti kapitalizmus idején, a közgazdaságtan szempontjából

Ha Marx és Engels műveit azzal a szándékkal forgatjuk, hogy megismerjük megállapításaikat, melyek az egyes országok közötti függőségi kapcsolatokkal, a gyarmati problémával foglalkoznak, úgy — bár elszórtan gazdag és számunkra rendkívül becses utalásokra bukkanunk — feltűnik, hogy e kérdéssel rendszerezetten csak az eredeti felhalmozás kapcsán („gyarmati rendszer”) foglalkoztak. A jelenség ismeretes magyarázata az, hogy a gyarmati kérdés és a tőkés nemzetek közötti függőség kérdése csak a XIX. század utolsó negyedében vált az általános tőkés fejlődés döntő jelenségévé,¹² amikor a világ felosztása a fő tőkés nemzetek között már befejezéséhez közeledett, tehát abban az időben, amelyre a Tőkéhez felhasznált adatanyag már nem terjedt ki. További magyarázata, hogy Marx lényegében a tőkés termelési viszonyok objektív gazdasági törvényeit kutatta, ebből a szempontból pedig a gyarmati kérdés csak periférikus jelentőséggel bírt. Ez egyben (többek között) arra is utal, hogy a gyarmati kérdés történet- és közgazdaságtudományi tanulmányozása olyan külön problémakörbe tartozik, amely nemcsak a tőkés termelési viszonyok objektív gazdasági törvényeinek egy terület-egységen, országon, nemzetén, államon belüli érvényesülési módját, formáit kutatja, hanem a tőkés termelési viszonyoknak a földön való *tovaterjedését*, a terület-egységek, országok, nemzetek, államok egymás közötti tőkés kapcsolatainak objektív törvényeit deríti fel. Ez abból is következik, hogy a kapitalizmus gépi nagyipari korszakában a tőkés gyarmatosítás története egybeesett a tőkés világpiac kialakulásának történetével. A tőkés termelési módnak az a szükségszerűsége ugyanis, hogy termelését állandóan növelje, „ösztönzött arra”, hogy a világpiacot folytonosan tágítsa,¹⁴ mert „a kapitalizmus nem lehet meg és nem fejlődhet uralmi körének állandó kiterjesztése, új országok gyarmatosítása, a nem tőkés régi országoknak a világgazdaság forgatagába való bevonása nélkül”.¹⁵

A gyarmatosítás ösztönzőjének — végső soron a nemzeti ösztőke gazdaságon kívüli növelésének és az extraprofitok szerzésének — intenzitása a gépi nagyipar kialakulása idején rohamosan növekedett és ugyanakkor a gépi nagyipar kialakulása a termelékenység állandó gyorsütemű növekedése révén a gyarmatosítás lehetőségeit is óriási méretekben kitágította.¹⁶ A gyar-

¹² Lenin így jellemzi a gyarmati kérdésben a XIX. sz. végétől bekövetkezett változást: „Egyes nagy és kis államok között ilyen kapcsolatok mindig voltak, de a kapitalizmus korszakában ezek a kapcsolatok egyetemes rendszerré, a »világfelosztási kapcsolatok összegének egy részévé, az egész világot átfogó finánetőke műveleteinek egyik láncszemévé válnak”. — Lenin Művei, 22. köt. 273. o.

¹⁴ *Marx Károly*: A tőke, III. köt. Szikra, 1951. 376. o.

¹⁵ *Lenin*: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra, 1949. 589. o.

¹⁶ A klasszikus kapitalizmus eredeti felhalmozásának idejére eső gyarmatosítás, a „gyarmati rendszer” problémái nem tartoznak témánkhoz.

matszerzésnek a gépi nagyiparral egyidejűleg kialakuló új lehetőségei között alapvető jelentősége a „világpiaci munkamegosztásnak” volt, melynek révén a gyarmatok „készen kapnak olyan termékeket, ruházatot, szerszámokat stb., amelyet más körülmények között maguknak kellene előállítaniok. Ezért, a gyarmatok egész fölös terméke mezőgazdasági és ipari *nyersanyagok* „alakjában jelenik meg”.¹⁷

A gyarmatszerzés rohamos növelésének lehetőségét a szállítás és a közlekedés forradalmasítása fokozta. „... a gépi termékek olcsósága s a forradalmasított szállítás és közlekedés fegyverül szolgálnak idegen piacok meghódítására. A gépi üzem tönkreteszi a piacok kézműves termékeit, s ezáltal a piacokat kényszerű módon saját nyersanyagának termelési területeivé változtatja. Így kényszerítették rá Kelet-Indiát arra, hogy Nagy-Britannia számára gyapotot, gyapjút, kendert, jutát, indigót termeljen. A gépi üzem székhelyeinek megfelelő új nemzetközi munkamegosztás alakul ki, amely a föld egy részét túlnyomórészt mezőgazdasági területté változtatja, a másik, túlnyomórészt ipari terület számára. Ez a forradalom összefügg a mezőgazdaság átalakulásával.”¹⁸

Végül a gyarmatosítás fokozásának harmadik fontos lehetőségét a termelékenység rohamos növekedése következtében az adta, hogy a nagyipar országokban a munkások állandóan „feleslegessé váltak” s ez melegház-szerűen növelte nagyra a kivándorlást és az idegen országok gyarmatosítását, amely országok az anyaországot ellátó nyersanyagtermelő területeivé váltak, mint ahogy pl. Ausztrália nyersanyagtermelő területté lett.¹⁹

Marx a gyarmatok két típusát: a viszonylag sűrű bennszülött lakosságú, régi típusú gyarmatokat és a „szabad polgári” gyarmatokat különböztette meg. A szabad polgári gyarmat Marx szerint: a „tulajdonképpen mezőgazdasági gyarmat”²⁰ nagykiterjedésű, termékeny, szűz és szabad földekkel rendelkezik, ahol a szabad földek nagy tömege miatt földtulajdon és földjáradék gyakorlatilag nem létezik. A gépi nagyipar korszakában a tőkés világpiaccal egyidejűleg létrejövő szabad polgári gyarmati államok a mezőgazdasági tömegtermelésre rendezkedtek be, s ezt a világpiaci munkamegosztás tette számukra lehetővé, mert a mezőgazdasági termékek ellenében készen kapták a szükséges iparcikkeket.²¹

Tanulságos számunkra Marxnak a szabad polgári gyarmatok kérdéséhez fűzött következő megjegyzése is: „Az Egyesült Államok gazdasági fejlődése maga is az európai, közelebről az angliai nagyipar terméke. Jelenlegi alakjukban (1866) ezeket az államokat még Európá gyarmatainak kell tekinteni.” Marx az Egyesült Államok gyarmati jellegét azon az alapon állapította meg, hogy mezőgazdasági kivitelük Angliába az 1860-as évek első felében is igen nagymértékben — a gyapoté 2,7-szeresére, a gabona-féleségeké 2,1-szeresére — emelkedett. A Tőke-I. kötetének 4. kiadásában (1890) Engels újabb megjegyzést fűzött e kérdéshez: „Azóta (1866) az

¹⁷ *Marx Károly*: i. m. 734. o.; *Lenin*: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. 587. o.

¹⁸ *Marx K.*: A tőke. I. köt. 488. o.

¹⁹ Uo.

²⁰ Vö. *Marx K.*: A tőke. III. köt. 821—822. o.

²¹ *Marx K.*: A tőke. III. köt. 734. o. „Ez eleve megkülönbözteti a modern világpiac alapján létrehozott gyarmati államokat a régebbi idők és különösen az ókor ilyen államaitól.”

Egyesült Államok a világ második ipari országává fejlődött, anélkül, hogy *gyarmati vonásait* teljesen levetkőzte volna.”²²

Marxnak a szabad polgári gyarmatokról szóló megállapításait alkalmazta az oroszországi viszonyokra Lenin. Ezzel kapcsolatosan feltette a kérdést: „Mik a gyarmatok a politikai gazdaságtan értelmében? A válasz... ennek a fogalomnak legfontosabb ismertető jelei a következők: 1. el nem foglalt szabad, az áttelepülők számára könnyen hozzáférhető föld; 2. az egész világot átfogó munkamegosztás, világgpiac... Ebben az értelemben Oroszország határvidékei Oroszország központi területeinek gyarmatai voltak.”²³

Felmerül a kérdés, hogy a szabad föld feltétele csak a „szabad polgári” gyarmatok jellemző vonása volt-e, vagy pedig általában a gyarmat meghatározásához tartozott-e. A „szabad föld” szempontjából a gyarmatok két típusa között a különbség éppen úgy nem alapvető, mint a „világpiaci munkamegosztás” szempontjából. Mindkét típusnak gyarmattá válása — amennyiben gyarmati múltjuk nem nyúlt vissza a klasszikus kapitalizmus eredeti tőkefelhalmozásának idejére — „az egész világot átfogó munkamegosztás, világgpiac”²⁴ kialakulásával és fejlődésével kapcsolódott össze. Különbség volt azonban a gyarmattá válásuk módja között, tehát a gyarmatosításnál alkalmazott módszerekben. Amíg ugyanis a sűrű bennszülött lakossággal bíró területek gyarmatosításánál az erőszakos módszerek alkalmazásának döntő szerep jutott, addig a szabad polgári gyarmatokon erre azért nem került sor, mert vagy már az eredeti felhalmozás során kiirtották a bennszülött lakosságot, vagy rendkívül ritka népsűrűségű, a társadalmi fejlődés egészen alacsony fokán álló, illetőleg teljesen lakatlan területet gyarmatosítottak, telepítettek be.²⁵ A sűrűbb népességű területek gyarmatosítása során a gyarmatosítók a bennszülött lakosság tulajdonában és művelésében álló földeket vagy nyílt erőszakkal, fegyverrel, vagy más állami eszközökkel (pl. elviselhetetlen adóztatással) egészben vagy részben elsajátították. Az ilyen módon „szabad”-dá tett földek nemcsak a földművelő fehér telepesek, hanem — néha túlnyomóan — nagybirtokos ültetvényesek tulajdonába mentek át. A földek volt gazdái a „pacifikálás” során vagy elpusztultak, vagy a nagybirtokos fehér ültetvényesek munkásaivá váltak.²⁶ Tehát Lenin válasza arra a kérdésre, hogy mik a gyarmatok? — e változatok figyelembevételével — nemcsak a szabad polgári gyarmatokra, hanem a gyarmatok minden típusára érvényesek.

A régi típusú és a szabad polgári gyarmatok megkülönböztető vonásai a valóságban nem mindig váltak el egymástól élesen. A szabad, vagy a gazdaságon kívüli eszközökkel elsajátítható — „szabad”-dá tehető — földterület feltétele földrajzi és társadalmi adottságoktól függően kisebb vagy nagyobb mértékben volt meg, és átmeneti formákat alkotott a nem mezőgazdasági,

²² Vö. *Marx K.*: A tőke. III. köt. 821—822. o.

²³ *Lenin*: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. 251—252., 537., 587—588. o.

²⁴ *Lenin*: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. 537. o.

²⁵ A gyarmat szónak egyik értelme: település, telepítvény.

²⁶ *Marx K.*: A tőke. I. köt. 826. o. — Vö. *Hilferding, Rudolf*: Das Finanzkapital. Dietz Verlag, 1947. 436—437. o. Az adóztatás útján történő kisajátítás „a belga Kongóban érte el a tőkéletesség” fokát, ahol „a nyomasztó adóztatás mellett az erőszak krónikus alkalmazása... képezte a tőkés felhalmozás eszközeit.”

hanem extraktív termelési ágakkal kapcsolatos területeknek a modern nagyvállalatok részére történő elsajátításával.²⁷

A gyarmatok kizsákmányolása a gazdaságon kívüli eszközök mellett az anyaállam tőkései részéről döntő mértékben a külkereskedelem útján ment végbe. „A külkereskedelembé befektetett tőkék magasabb profitrátát érhetnek el, mert itt először is olyan árukkal konkurálnak, amelyeket más országok kevésbé kedvező feltételek között állítanak elő, úgyhogy a fejlettebb ország értékük fölött adja el áruit”, — „a kedvezőbb helyzetben levő ország a cserében több munkát kap vissza kevesebb munkáért, ámbár ezt a többletet ugyanígy, mint a munka és a tőke közti cserénél általában, egy bizonyos osztály zsebeli be.”²⁸ A sűrű bennszülött lakosságú gyarmatok, amennyiben az anyaország ipari termékei számára alkalmas piacok voltak, illetőleg a kapitalizmus behatolása révén fokozatosan azzá váltak, különösen nagy extraprofitot hoztak, mert itt a tőkés módon termelt áruk a kézműves módon előállítottakkal kerültek szembe.²⁹ — A kizsákmányolás alárendeltebb formái között, egyes viszonylatokban, nagy jelentőségük volt a „jó kormányzatért” behajtott adóknak. „Egymaga India — írja Marx — 5 millió adót kénytelen fizetni a jó kormányzatért... Hasonló okokból minden brit gyarmatról nagy pénzösszegeket kell az anyaországba átutalni.”³⁰ Ehhez csatlakozott a tőke kivétel, amelynek kamat és osztalék jövedelméért sem kellett ellenértéket fizetni.³¹

Magyarország függősége Ausztriától és a „félgyarmati függőség”

A szabad verseny uralmán alapuló kapitalizmus gépi nagyipari korszakának idején — a dualizmus történetének nagyobbik felé erre a korszakra esett — a politikai gazdaságtan körén belül megállapítható gyarmati vonások közül jónéhány megegyezett Ausztria osztrák, valamint cseh tartományai és Magyarország között az 1867-es kiegyezés után kialakult viszony egyes vonásaival. A világpiacon munkamegosztás, amely az 1870-es évek végéig Anglia és a többi ország között fennállt, egyrészt Ausztria ipari tartományai, másrészt agrár tartományai és Magyarország között külön is megismétlődött. Abban, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia melyik tartománya, melyik országa vált agrár területté, a korábbi történelmi fejlődésnek — török hódoltság — gyarmati rendszer, Habsburg centralizáció stb. —, valamint a földrajzi adottságoknak is részük volt.

Magyarország 1867 után döntő mértékben agrárország maradt, amelynek gabonatermelése azért növekedhetett egyoldalúan, mert iparcikkokkal Ausztria ipari tartományai látták el. Ha Engels az iparilag világviszonylatban második helyen álló Egyesült Államoknak „gyarmati vonását” állapította meg, ez az iparilag elmaradott Magyarországra — Ausztriával fennállott külkereske-

²⁷ „Ebben az esetben az eredeti felhalmozás módszerei szerint a tőkés gazdaság néhány tőkemágnás kezén összpontosul... gondoljunk a hatalmas vagyonra, amely a nagybankokkal legszorosabb kapcsolatban álló német gyarmati társaságok kezén halmozódott fel és összpontosult Délnyugat-Afrikában.”

²⁸ Marx K.: A tőke. III. köt. 276—277. o.

²⁹ Vö. Hilferding, R.: i. m. 431. o.

³⁰ Marx K.: A tőke. III. köt. 651. o.

³¹ Uo. 643., 651. o.

delme alapján — kétségtelenül alkalmazható. Magyarország kizsákmányolása Ausztria ipari tartományai részéről alapvetően éppen úgy a külkereskedelem útján ment végbe, mint a valóságos gyarmatok kizsákmányolása, amikor is a gyarmat élelmezésre vagy az ipar számára szolgáló nyereszterményekkel látta el az anyaországot, annak iparcikkei fejében. Az alárendelt jelentőségű gyarmati kizsákmányolási formák közül a „jó kormányzásért” fizetett adó első sorban a Habsburg-abszolútizmus korszakában illett a Bécs és Magyarország közötti viszonyra, de a dualizmus uralmi rendszerének idején is, bár csak töredékeiben, a közös kormányzatért viselt adóterhekben továbbélt. A tőke-kivitelnek, az e korszakban alárendelt jelentőségű gyarmati kizsákmányolási formának, amely kamatot és osztalékot hajtott az osztrák burzsoáziának, már 1867-ben is komoly jelentősége volt a Bécs és Magyarország közötti viszonyban, és ez állandóan növekedett.

Egyes fontos „gyarmati vonások” fennforgásának megállapítása mellett viszont le kell szögeznünk, hogy szabad, földjáradéktól mentes föld Magyarországon nem volt,³² s a Bécs és Magyarország közötti viszonyban 1867 után nem állt fenn annak a lehetősége sem, hogy földjáradék nélküli termőföld osztrák telepesek kezére jusson, vagy gazdaságon kívüli módszerek útján mezőgazdasági területek vagy nyersanyagforrások osztrák tőkések tulajdonába kerüljenek. A szabadverseny uralmán alapuló kapitalizmus idején tehát a politikai gazdaságtan szempontjából — ha bizonyos „gyarmati vonások” létezését meg is állapíthatjuk — a „félgyarmati függőség” alkalmazása a Bécs és Magyarország közötti viszony jellemzésére, mivel a „szabad föld” feltétele semmilyen formában nem állt fenn, nem indokolt.

Az imperializmus kezdeti kibontakozásának idején a gyarmatosításnak Lenin által megállapított új, valamint módosult vonásai általában ismeretesek.³³ A „szabad föld” és „világpiaci munkamegosztás” a „gyarmat” közgazdasági meghatározójaként továbbra is érvényben maradt. Mivel pedig a Magyarország és Ausztria közötti viszony a „szabad föld” vonatkozásában az imperializmus kezdeti kibontakozása idején nem módosult, a „félgyarmati függőség” alkalmazása e korszakkal kapcsolatosan sem indokolt.

A gyarmatosítást meghatározó „az egész világot átfogó munkamegosztás, világpiac” jellegében általában végbement változásokat és a tőkés országok közötti viszonyban fellépő egyes új vonásokat, az Ausztria és Magyarország közötti viszony tisztázása érdekében, közelebről meg kell majd vizsgálnunk. Mielőtt azonban erre rátérnénk, figyelmünket előbb a gyarmattartók és a gyarmatok, a nagy és a kis országok között kialakult viszony közgazdasági tartalma mellett, az imperializmus kibontakozása idején nagy jelentőségűvé váló politikai tartalmára kell irányítanunk. Az imperializmus kibontakozása idején ugyanis „maga a kapitalizmus adja lassanként az alávetett népek kezébe felszabadulásuk eszközeit. Ezek a népek is kitűzik maguk elé a célt, amely egykor a legfőbb cél volt az európai nemzetek előtt: az egységes nemzeti állammak, mint a gazdasági és kulturális szabadság eszközének megteremtését.”³⁴

³² „Éppen az a különbség a régi országok és a gyarmatok között, ami a földet illeti: az a körülmény, hogy a földtulajdon jogilag, vagy gyakorlatban nem létezik.” *Marx K.*: uo. 821. o.

³³ Vö. Lenin Művei. 22. köt. 263—275. o.

³⁴ *Hilferding, R.*: i. m. 480. o.

Az államok háromféle formája. A soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia

Mint ismeretes, a XX. század elején Kelet-Európában az osztályharc és az elnyomott nemzetek polgári demokratikus függetlenségi mozgalmi kerületek a politikai események előterébe. Ekkor a munkásmozgalomnak a nemzeti mozgalmakkal kapcsolatosan állást kellett foglalnia, és ez készítette arra Lenint és már korábban Kautskyt, hogy a kilencféle nemzetet magában foglaló Osztrák-Magyar Monarchia „két központú (dualista)”³⁵ államának jellegét tisztázzák.

Kautsky meghatározása szerint „a nemzeti állam az államnak az a formája, amely a legjobban megfelel a jelenkori viszonyoknak, melyben az állam legkönnyebben tudja teljesíteni feladatait. De nem minden állam éri el ezt a formát. Miként a modern termelőmódban a feudális időkből... származó számos üzemműfajta továbbél, úgy annak a korszaknak a maradványai is továbbélnek, amikor még az állam a legkülönbözőbb nemzeti elemekből állhatott anélkül, hogy ez erejének gyengítésére, belső sűrűlódásokra és ellentétekre vezetett volna. A mai nemzeti államok is még sok tekintetben a régi soknemzetű állam nyomait viselik magukon. „Ézért a nemzeti szempontból tarka államok olyan államok, amelyeknek belső alkata valamilyen okból fejletlen vagy rendellenes maradt.”³⁶ Az ilyen „soknemzetiségű állam meghamisítja, szétszakítja a demokráciát, a nemzeteknek egymás között való harca az állam keretein belül gyengíti a demokráciát a központi államhatalommal szemben.”³⁷

Lenin Kautskynak e megállapítását magáévá tette, hozzáfűzve, hogy a monopolkapitalizmus korszakában a fejlett kapitalista nemzetek államalakulata számára „... egész Nyugat-Európában, sőt mi több, az egész civilizált világon... a nemzeti állam a tipikus, a normális...”³⁸ „Az egész civilizált emberiség példája is, a Balkán példája is, Ázsia példája is bizonyítja... Kautsky tételének feltétlen helyességét: a nemzeti állam a kapitalizmus szabálya és normája”, a nemzeti tekintetben tarka állam pedig elmaradottság vagy kivétel.”³⁹ „A nemzeti viszonyok szempontjából a kapitalizmus fejlődése számára kétségtelenül a nemzeti állam nyújtja a legjobb feltételeket.”⁴⁰ „... Ázsiában az áruterelés legteljesebb kifejlődésének, a kapitalizmus legszabadabb, legátfogóbb és leggyorsabb növekedési feltételei csak Japánban, azaz csak egy önálló nemzeti államban alakultak ki.”⁴¹

A nemzeti és soknemzetű államok mellett Kautsky még megkülönbözteti a „gyarmatállamok” típusát.⁴² „Valamely központositott európai állam igen könnyen tud meghódítani és leigázni” olyan területeket, amelyek népessége a társadalmi fejlődés alacsony fokán áll, és számbajövő mértékben nem tud a hódítókkal szembeállni. „Az állam kiterjesztésének ezzel a módjával

³⁵ Lenin Művei. 20. köt. 418. o.

³⁶ Kautsky, Karl: Nationalität und Internationalität. Stuttgart, 1908. 23. o.

³⁷ Kautsky, Karl: Nemzeti állam, imperialista állam és államszövetség. Bpesti, 1915. 15. o.

³⁸ Lenin Művei. 20. köt. 406—407. o.

³⁹ A kivétel Svájcra vonatkozik.

⁴⁰ Lenin Művei. 20. köt. 410. o.

⁴¹ Uo. 409. o.

⁴² Lenin más szempontból osztályozza az országokat, amikor megállapítja: „E korszakra nemcsak az országok két alapvető csoportja jellegzetes, a gyarmatokkal rendelkezők és maguk a gyarmatok, hanem a politikailag, formailag önálló, a valóságban azonban a pénzügyi és diplomáciai függőség hálójával befűtött országok különféle formái is.” — Lenin Művei. 22. köt. 272. o.

nem nemzetiségi államot, hanem gyarmatállamot alkotnak. Az államhoz kapcsolt új elemeknek nincsen sem erejük, sem akaratuk arra, hogy az egész állam politikai életében résztvegyenek. . . Csak azt akarják, hogy az állam békében hagyja őket. Az államterületnek ilyen módon való megnagyobbításából nem származnak (hozzá kell tenniük : *bizonyos ideig*) politikai nehézségek az anyaállam részére. . . A burzsoázia, ha egyszer elhatározza, hogy a nemzeti államot gyarmatállammá növeli, akkor ez a törekvés nem talál más határokat, mint a többi gyarmathatalom ellenállását.”⁴³

Az Osztrák-Magyar Monarchia — Kautsky szerint — olyan soknemzetű állam, amilyen több Európában nem akad. Kilenec nemzet lakja, közöttük négy nagy, amelyek közül (hozzá kell tenni : a lakosság száma szempontjából) egyik sem emelkedik annyira a másik fölé, hogy minden irányban elismert túlsúllyal bírna.⁴⁴ Ugyanakkor csak két nemzet területe esik teljesen a Monarchia területére : a magyaroké és a cseheké, míg a többi nemzet határos az önálló, részben hatalmas és virágzó, hozzá hasonló nemzetiségű állammal. „Európa soknemzetű államai közül, európai Törökország kivételével, egyiknek a helyzete sem olyan súlyos nemzetiségi szempontból, mint Ausztriáé.”⁴⁵

Előttünk áll tehát az Osztrák-Magyar Monarchiának a nemzeti és a gyarmatállamtól elhatárolt államalakulata : a soknemzetű állam, elsősorban mint politikai kategória, azzal az utalással, hogy „belső alkata valamilyen okból fejletlen maradt”. Az okok ismereteseek : a földrajzi adottságok, a korábbi történeti fejlődés, a polgári forradalom és a magyar nemzeti szabadságharc bukása, a soknemzetű állam fennmaradását támogató nemzetközi erőviszonyok, a kiegyezés által konzervált súlyos feudális maradványok a gazdaságban, politikában, államszervezetben és az állam soknemzetű összetételében.

A soknemzetű Osztrák-Magyar Monarchia államán belül pedig a fent kifejtettek alapján sem közzgazdasági szempontból, sem politikai szempontból egyetlen nemzet sem tekinthető gyarmattartónak, illetőleg félgyarmatnak.⁴⁶ Még az Osztrák-Magyar Monarchia közös „gyarmata”, Bosznia-Hercegovina sem minősül politikai szempontból gyarmatnak, hanem a soknemzetű állam kiegészítő részének. Abból viszont, hogy Magyarország a soknemzetű Osztrák-Magyar Monarchia alkotóeleme volt, következik, hogy Magyarország és a magyar nemzet tőkés fejlődésének dualizmuskori egyik feltételét nem az „Ausztriával” szembeni függősége, hanem a soknemzetű Osztrák-Magyar Monarchia államának valamennyi nemzetéhez fűződő konkrét viszonya határozta meg.

Magyarország és a magyar nemzet dualizmuskori helyzetére vonatkozó, az eddiginél sokoldalúbb vizsgálatnak követelménye azonban nem jelenti azt, hogy Magyarország már eddig is kellően igazolt függő helyzetét kétségbevonjuk vagy elmoszuk.

⁴³ Kautsky, K.: Nemzeti állam . . . 22—23. o.

⁴⁴ Kautsky, K.: Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas. 33—34. o. 12 millió német, 10 millió magyar, 8½ millió cseh és szlovák és több mint 7½ millió délszláv.

⁴⁵ Kautsky, K.: Nationalität und Internationalität. 25. o.

⁴⁶ Félgyarmati országnak általában az olyan politikailag nagyobb részben önálló állam tekinthető, amelyet az idegen fináncetöke maga alá rendelt. Vö. Lenin Művei. 22. köt. 269., 272—273. o. — Lenin megállapítása szerint például az 1910-es években Kína, Törökország és Perzsia olyan országok, „amelyeket félgyarmatoknak lehet nevezni (valójában ezek most kilencetized részben gyarmatok. . .)” Lenin Művei. 21. köt. 343—344. o.

A világgpiaci munkamegosztás átalakulása és a tőkés gyarmatosítás néhány új vonása az imperializmus kezdeti kialakulása idején

Miután Magyarország és a magyar nemzet tőkés fejlődésének fontos politikai feltételeit megvizsgáltuk, visszatérhetünk a világgpiaci munkamegosztás terén, az imperializmus kibontakozása idején bekövetkezett általános jellegű változások összefoglalására.

A szabad verseny uralmán alapuló kapitalizmus idején, a szabadkereskedelmi rendszer révén, a világgpiaci munkamegosztás alakulása világuralmi monopóliumot biztosított Angliának. E helyzetet változtatta meg a múlt század 70-es, 80-as éveiben az egyenlőtlen fejlődés törvényszerűségének érvényesülése, amelyet elősegített a védővám-rendszer uralomra jutása az európai kontinensen. Anglia mellett a *kapitalizmusnak* az amerikai és a porosz típusú, általában *másodlagos útjain haladó*⁴⁷ országai közül egyesek, amelyek bár jelentős mezőgazdasági termeléssel rendelkeztek, lényegében ipari országokká váltak, és a gyarmattartó államok sorába léptek.⁴⁸ Ezáltal az ipari központok és a mezőgazdasági területek szétválásának a világgpiaci munkamegosztást tükröző fő tendenciája Anglia és a világ többi része helyett mindinkább Európa és a gyarmatok között érvényesült. Ugyanakkor a mezőgazdasági területek mellett mind nagyobb vonzóerőt gyakorolt a fő tőkés államokra a gyarmatok nyersanyagforrásainak megszerzése. A világgpiaci munkamegosztás korábbi sémája — ipar—mezőgazdaság — kibővült az extraktív termelési ágakkal.

A világgpiaci munkamegosztás korábbi jellegének megváltozásához hozzájárult, hogy a gyarmati és más függő országok kizsákmányolásának az ipar-cikkek és a mezőgazdasági nyerstermények cseréjén alapuló „régii” kereskedelmi fő formájával szemben és ennek fenntartása mellett, az imperializmus kibontakozásával, a tőke kivétel vált a kizsákmányolás fő formájává. Ez viszont a világgpiaci munkamegosztás ipar—mezőgazdasági sémáját nemcsak kiterjesztő, hanem egyben bomlasztó rendszernek is bizonyult. A tőke kivétel a gyarmatokon és más függő országokban, a mezőgazdaság és az extraktív termelési ágak fejlődésének meggyorsítása mellett, megteremtette a modern közlekedést, hozzájárult nagy ipari központok keletkezéséhez, amelyekkel

⁴⁷ A gépi nagyipar kibontakozásától kezdve rendkívül felfokozódott a kapitalizmusnak a klasszikus fejlődés területéről kiinduló és a világgpiaci munkamegosztás útján tovaterjedő propagatív ereje, s a kapitalizmus társadalmi rendszerét mindig több és több ország fogadta el. Ezekben az országokban azonban a tőkés fejlődés klasszikus menete általában nem ismétlődött meg hiánytalanul és nem is ismétlődhetett meg, mert a klasszikus kapitalizmus léte és elért fejlődési foka a kapitalizmust időrendben későbbben elfogadó országok tőkés fejlődése számára ezt nem tette lehetővé. Azáltal, hogy a klasszikus kapitalizmus az avult tulajdonviszonyokat szétromboló modern gépi termelőeszközöket a világgpiaci munkamegosztás keretében az új tőkés országok rendelkezésére bocsátotta, elősegítette tőkés fejlődésüket, de ugyanakkor, mivel a legfontosabb termelő eszközök és fogyasztási ipar-cikkek termelését, a fejlődése korábbi voltából eredő monopóliuma révén, jó ideig magának tudta fenntartani, az új tőkés országokban a régi tulajdonviszonyok gyökeresebb lerombolását — ott, ahol ilyenek voltak — meg is akadályozta. Tehát mivel a kapitalizmus klasszikus — *elsődleges* léte mellett, azokban az országokban, ahol a tőkés termelési viszonyok későbbben váltak uralkodóvá, a kapitalizmus kezdeti fejlődése a klasszikus úton addig elért eredmények alapján és segítségével ment általában végbe, ezért a fejlődés útjai ezekben az országokban a kapitalista fejlődés *másodlagos* útjaiként jellemezhetők. Ugyanekkor, a tőkés fejlődésnek bármennyire is egymással ellentétes típusait képezi az amerikai és a porosz utas tőkés fejlődés, mindkettőnek közös feltétele a világgpiaci munkamegosztás kibontakozása, s ezért mind a kettő a tőkés fejlődés másodlagos útjaként fogható fel.

⁴⁸ Saját jelentős mezőgazdasággal az új gyarmattartó, nemzeti államok közül az Egyesült Államok és Németország rendelkezett.

együtt az ipari proletariátus is létrejött. Ezzel a gyarmatok és függő országok önállósági törekvéseinek, a forradalmi mozgalmaknak alapjai is létrejöttek.⁴⁹

A világgiazi munkamegosztás alakulásába a tőkés államhatalom is nagyobb mértékben folyt be, mint korábban. Az államhatalom a monopol-tőke érdekeinek képviselőjében alapvető fontosságúvá nőtt. Szerepe kiterjedt a védővámrendszer kialakítása mellett a gyarmatok meghódítására, „érdekszférák” szerzésére s ezek megtartására, államkölesönök nyújtására, ezek leigázó feltételei elfogadásának kieroszakolására, a feltételek betartásának, valamint a növekvő tőkebefektetés tárgyi értékeinek biztosítására.⁵⁰

Az Osztrák—Magyar Monarchia és a monopolcapitalizmus fejlődése

Az Osztrák-Magyar Monarchia a világgiazi munkamegosztás terén az imperializmus kezdeti kialakulása idején végbement változások során a védővám-rendszer korai bevezetésével elzárta ipari piacát a fejlettebb tőkés országok versenye elől. Ha korábban a soknemzetű Osztrák-Magyar Monarchia a világgiazi munkamegosztásban a mezőgazdasági területek közé tartozott, ez a szerepe (ebben a viszonylatban) a XX. század elején mindinkább megszűnt, anélkül azonban, hogy alapvetően mezőgazdasági jellege megváltozott volna, és az ipari centrumok sorába tudott volna emelkedni. Sőt, amíg ipari szükségletét a védővám-rendszer mellett is mindinkább növekvő mértékben a vámkülföldről szerezte be,⁵¹ az ipari behozatalt mind kevésbé volt képes mezőgazdasági kivitelével kompenzálni, mert mezőgazdasági termelése elmaradt belső piacának növekedése mögött.

A Monarchia ipari piacának körülbástyázása védővámokkal elsősorban az osztrák és a cseh tartományoknak a Monarchián belüli szabadkereskedelmen alapuló ipari monopóliumát szilárdította meg, a Monarchia agrár nemzeteinek rovására. A védővámrendszer a Monarchia agrár nemzeteinek ipari fejlődését csak kis mértékben mozdította elő. Az ipar és a mezőgazdaság közötti munkamegosztás korábbi jellege, a Monarchia egyes nemzetei közötti elkülönülése, bár az egyes agrárterületek nagyipari fejlődése magasabb színvonalat ért el, továbbra is fennmaradt.⁵² Az osztrák és a cseh tartományok a soknemzetű állam valamennyi más agrárjellegű nemzetét a „régii” alapon, a külkereskedelem útján továbbra is kizsákmányolták. Hozzájárult ehhez a világ gabona-termelésében a XIX. század utolsó két évtizedében lezajló érték-forradalom,

⁴⁹ Vö. *Sztálin: A leninizmus kérdései*. Bpest, 1950. 12. o.

⁵⁰ „Ezért követelik az idegen országban érdekelt tőkésék az erős államhatalmat, amelynek tekintélye a világ legtávolabbi zugában is védelmet nyújt, ezért kívánkoznak a hadilobogó után, amelynek mindenütt láthatónak kell lenni, hogy a kereskedelmi lobogót felvonhassák.” — *Hilferding, R.*: i. m. 441-442. o.

⁵¹ Az Osztrák—Magyar Monarchia félkész és készáru behozatala 1903 és 1913 között változatlan áron, 50%-kal, kivitele azonban csak 30%-kal növekedett. — *Hertz, Friedrich: Die Produktionsgrundlagen der österreichischen Industrie vor und nach dem Kriege*. 9. o.

⁵² Az iparban alkalmazott gépi lőerő alakulása a következő képet nyújtja :

	lőerő 1863	%	lőerő 1900—1901	%
A cseh tartományokban	20 728	35,8	604 510	37,2
Magyarországban	10 425	18,0	300 000	18,0
Ausztria tartományaiban a cseh tartományok kivételével	26 735	46,2	772 490	44,8

melynek következményeként az európai gabonaválság során az agrárrolló jelentős mértékben kinyílt.⁵³ Az agrárnemzetek hátrányát jelentette az is, hogy az agrártermelés bekapcsolása a védővám-rendszerbe lassabban haladt előre, mint az ipari termelésé. Csak 1906 után került a két termelési ág a védővám-rendszer és a monopolprofit tekintetében egy színvonalra. A dualista soknemzetű Osztrák-Magyar Monarchia gazdaságpolitikájának, valamint gazdasági intézményeinek, eredeti feladatuknak megfelelően, jelentős részüik volt a Monarchia egyes nemzetei közötti fejlődésbeli színvonalkülönbség konzerválásában.

Mindennek következményeként a Monarchián belül az egyes nemzetek között az ipar és a mezőgazdaság munkamegosztásának korábbi *arányai* lényegesen nem módosultak⁵⁴ és a fejlődésbeli szintkülönbség, amely a Monarchia egyes nemzetei között 1867-ben fennállott — a tőkés fejlődésben időközben elért *magasabb színvonalon* — továbbra is fennmaradt.⁵⁵ Azonban éppen a Monarchia nemzeti tőkés fejlődésének előrehaladása, amely mind nagyobb mértékben ütközött a soknemzetű állam és a dualista rendszer burkának falába, az osztályharc és a nemzeti mozgalmak erősödése révén szétrobbantással fenyegette a Monarchiát.⁵⁶ és az állandó politikai válság feszült állapotába juttatta.

Ilyen körülmények között az egyenlőtlen fejlődés törvényszerűsége nemcsak a Monarchia egyes nemzeteinek vonatkozásában, hanem egészének javára sem tudott érvényesülni, és az Osztrák-Magyar Monarchia számos más európai állam tőkés fejlődése mögött mindjobban elmaradt.⁵⁷

A termelés növekedését a fel nem tartóztatható fejlődés mellett nemcsak a védővám-rendszer segítette elő, hanem a külföldi finánc-tőke fokozódó tőkebefektetése is.

Az Osztrák-Magyar Monarchiában befektetett külföldi tőkék összege 1913-ban kb. tízmilliárd koronát tett ki, amiből Németországra 6, Franciaországra 3,3 milliárd korona esett. Amíg azonban a külföldi befektetéseket egyes *nemzeti államok* (pl. Németország) arra használták fel, hogy fokozzák saját tőke kivitelüket a függő országokba és a gyarmatokra, a *soknemzetű Osztrák-Magyar Monarchiának* tőke kivitelre alig futotta erejéből, külföldi befektetésciknek összege mindössze 0,5 milliárd koronára ment.⁵⁸ Még Bosznia-Hercegovina gazdasági kihasználását is kénytelen volt jelentős részben Németországnak átengedni. A soknemzetű állam tehát a külföldi finánc-tőkével, döntő mértékben a német finánc-tőkével szemben pénzügyi és politikai függőségbe került.

⁵³ Az Ausztria és Magyarország közötti kereskedelmi forgalom mennyiség- és értékadatai szerint a magyarországi kivitelben, a behozatallal szemben, az egy méter-mázsára eső érték az 1886—1890. évek átlagában 13%-kal volt kevesebb, mint az 1871—75. évek átlagában. A Statisztikai Évkönyvek alapján.

⁵⁴ Az Ausztria és Magyarország közötti kereskedelmi forgalomban például 1910-ben az ausztriai behozatal 60,1%-a a mezőgazdasági, a Magyarországra irányuló kivitel 89,2%-a az ipari termékekre esett. — *Grunzel, Joseph: Handelspolitik und Ausgleich in Österreich—Ungarn. Leipzig, 1912. 213. o.*

⁵⁵ Vö. 52. jegyzettel.

⁵⁶ Azok a törekvések, amelyek a soknemzetiségű Monarchia feletti uralmat három, sőt négy állam között kívánták megosztani, a világ újrafelosztásáért megindult harc sajátos formájának tekinthetők.

⁵⁷ Az Osztrák-Magyar Monarchia kereső népességének 1900-ban 66,8%-a, Németországnak 35,2%-a, Svájcnak 30,9%-a, Franciaországnak 41,8%-a, Angliának 13%-a élt mezőgazdaságból. — *Osztrák Compass 1913., 1. o.*

⁵⁸ *Felner Frigyes: Ausztria—Magyarország nemzeti jövedelme. Bpest. 1916* adatai alapján.

Az Osztrák-Magyar Monarchia államhatalma döntően soknemzetű összetételéből és dualista hatalmi rendszeréből eredő belső politikai nehézségei és az ezzel kapcsolatos viszonylagos gazdasági elmaradottsága következtében nem volt képes kifelé, nemzetközi viszonylatban, azokat a hatalmi funkciókat teljesíteni, amelyeket a monopoltőke terjeszkedési érdekei követeltek.⁵⁹ A kifelé irányuló expanzió minimális lehetősége mellett az uralkodó és gazdaságilag fejlettebb nemzetek monopoltőkéje a Monarchián belül a többi nemzet rovására igyekezett terjeszkedni.⁶⁰ A fejlettebb nemzetek tőkefelhalmozásának forrását ezért jelentős mértékben a Monarchia többi nemzetének kizsákmányolása képezte, bár ezen is kénytelen volt a külföldi finantőkével osztozkodni.

A soknemzetű Osztrák-Magyar Monarchia nem volt megfelelő államalakulat a monopoltőkének a külföldi tőkétől alapszámban független, önálló fejlődése számára. A monopolkapitalizmus fejlődését egyenesen akadályozta; mégpedig annak ellenére, hogy a Habsburg-birodalomban a monopolkapitalizmus bizonyos csirái már korán, néhány évvel a polgári forradalom után megjelentek. Már az 1850-es években hatalmas monopolista közlekedési és ipari részvénytársaságok, valamint nagybank is alakult. A termelés és a tőke koncentrációja, a banktőke és az ipari tőke kiemelkedő részének összefonódása és általában a részvénytársaságok elterjedése az 1867—1873 közötti években rohamosan fokozódott. Mivel azonban kezdettől és később is a legnagyobb részvénytársaságok szinte kivétel nélkül a külföldi tőke jelentős arányú részesedésével keletkeztek, s a külföldi tőke a gazdaság legfontosabb területeire behatolt, az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasági fejlődése a külföldi tőkével szembeni függőség állandó fokozódása mellett ment végbe. A kibontakozó monopolkapitalizmus az Osztrák-Magyar Monarchiát nem az önálló hitelező, hanem a függő, adós államok sorában találta. E helyzet megváltoztatása, a gazdasági önállóság kivívása viszont csak egy demokratikus nemzeti mozgalom⁶¹ keretében, tehát csak egy nemzeti állam számára vált volna lehetővé.

A Monarchiába behatoló külföldi tőke túlnyomó része az osztrák finantőke bankjain és iparvállalatain keresztül került elhelyezésre. Az osztrák finantőke pedig a Monarchia egyes nemzetei között fennállott fejlődésbeli különbségek felhasználásával⁶² részben közvetlenül, részben pedig a magyar

⁵⁹ A Monarchia egyetlen ismert komolyabb törekvése tengerentúli érdekerület megszerzésére a német kormány ellenállásán meghiúsult. — Die große Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914. Bd. 37/II. 641—709. o.

⁶⁰ „Az Ausztrián belüli nemzetiségi küzdelem, a hatalom birtokosainak és nemzeti vezető osztályainak érdekeit elterelte a gyarmatpolitikától... Másrészt a birodalom területnövelő politikájának teljes hiánya rendkívül kielézte nemzeteinek kölcsönös terjeszkedési törekvését a birodalom területén belül.” — *Kautsky: Nationalität und Internationalität* 25—26. o.

⁶¹ „Minden nemzeti mozgalomnak az a tendenciája, hogy nemzeti államokat alakítson ki, amelyek leginkább megfelelnek a modern kapitalizmus... követelményeinek.” Lenin Művei. 20. köt. 407. o.

⁶² 1910-ben az Osztrák-Magyar Monarchiában élő egyes nemzetek körében a munkabérből élők aránya, amely a tőkés fejlettség fokát többé-kevésbé jelzi, a következő volt:

Magyarországon:

magyar	51,1%
szlovák	42,8%
román	33,7%
ruszín	30,3%
horvát	18,1%
szerb	21,5%

Ausztriában:

német	52,8%
cseh	51,7%
ukrán	14,2%

és a cseh finánc-tőkével közösen helyezte el a Monarchiában a jelentős külföldi eredetű pénztőkét. Emellett a külföldi tőkének közvetlen behatolási területei is voltak — elsősorban az extraktív termelési ágakban. A Monarchia gazdaságilag, illetőleg politikailag fejlettebb osztrák, cseh és magyar nemzete nemcsak a kereskedelmi kapcsolatok, hanem a tőkekivitel útján is kizsákmányolta a kevésbé fejlett nemzeteket, de ugyanakkor a három nemzet között is voltak hasonló kapcsolatok. A soknemzetű dualista államban egy sajátos függőségi rendszer alakult ki, amelyben a gazdasági kizsákmányolás két fő formája és a nemzetek közötti politikai elnyomás hol párhuzamosan, hol egymást keresztezve működtek.

Magyarország és az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetei közötti egyes uralmi és függőségi viszonylatok

Az eddig kifejtettek alapján levonhatjuk a következtetést, hogy Magyarország függősége „Ausztriától” és a „nemzetiségi elnyomás (soknemzetű állam)” nem fejezik ki kellőképpen Magyarország és a magyar nemzet dualizmuskori tőkés fejlődésének — a feudális maradványok feltétele mellett — alapvető feltételét: az Osztrák-Magyar Monarchia *dualista soknemzetű államának függőségi rendszerét*. Magyarországnak „Ausztriától való függősége” a dualista soknemzetű állam függőségi rendszerének szűk értelemben képezte részét.

Az „Ausztriától való függőség” és a „nemzetiségi elnyomás”, mint Magyarország tőkés fejlődésének fő feltételei, a történelmi valóságot pontatlanul, töredékesen, hiányosan és ugyanakkor egyben a valóságon túlmenően fejezik ki. Arra már korábban utaltunk, hogy Magyarország gazdaságilag nem Ausztriával, hanem csak Ausztria osztrák és cseh tartományaival szemben állt alárendelt függőségben, és ezért a „Magyarország függősége Ausztriától” feltétel nem fedi a történelmi tényeket. Az ukrán, a lengyel, a délszláv és az olasz történészek joggal vonhatnának kérdőre bennünket: mi címen állítjuk, hogy az egykori Osztrák-Magyar Monarchia keretei között élt népeikkel szemben Magyarország gazdaságilag alárendelt függőségben állt? Úgy vélem, hogy e kérdésre kielégítő választ nem tudunk adni, sőt felkészülhetünk arra is, hogy az említett nemzetek közül egyiknek vagy másiknak történései befogják bizonyítani, hogy legalábbis gazdaságpolitikai vonatkozásban — de lehetséges, hogy ezen túlmenően is — népiük „Magyarországtól” függött.

A „nemzetiségi elnyomás” konkrét gazdasági tartalmát Magyarország vonatkozásában, a vizsgálati módszerek elvi tisztázatlansága miatt, eddig csak nagyon kevésbé sikerült kikutatni. Nem tudtuk még megnyugtatóan tisztázni, hogy a szlovák, kárpátukrán, román és délszláv népek a századfordulóig milyen módon függtek gazdaságilag Budapesttől. Csak a századforduló utáni évtizedben válik világossá a magyar tőkebehatoláson alapuló gazdasági függőségük, de ez is összekapcsolódott Bécs tőkebehatolásával, amely már korábban is, a dualizmus korának kezdete óta s még ennél is régebben fennállott. A nemzetiségi elnyomás, amelynek végső soron gazdasági gyökerei voltak, és visszahatása is végső soron a nemzetiségek gazdasági fejlődésének korlátozására vezetett, mint a magyar uralkodó osztályok uralkodásának eszköze, főleg politikai (kulturális) téren nyilvánult meg.

Amikor viszont azt állítjuk, hogy Magyarország elnyomott nemzetei az osztrák és a cseh tartományoktól gazdaságilag függtek, egyben azt is állítjuk, hogy az osztrák és cseh tartományok részéről is a nemzetekkel szemben, gaz-

dasági vonatkozásban, érvényesült a „nemzetiségi elnyomás”. Ehhez még hozzáfűzhetjük, hogy a dualizmus korának túlnyomó részében lényegesen intenzívebb volt alárendelt gazdasági függőségük az osztrák és a cseh tartományokkal, mint Budapesttel szemben.⁶³

A probléma politikai vonatkozásait illetően köztudomású, hogy Budapest a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia feletti uralmon Béccsel osztozott. (A Magyarország tőkés fejlődését meghatározó e fontos körülményről a „Magyarország függősége Ausztriától” alaposan eltereli a figyelmet.) E társuralmi helyzete révén Budapest a magyar államhatalom útján uralkodott Magyarország nem-magyar nemzetei felett, és nemzetiségi politikájával akadályozta nemzeti fejlődésüket. A Budapest és Magyarország elnyomott nemzetei közötti viszony politikai tartalmát a „nemzetiségi elnyomás” helyesen fejezi ki, de nem ad felvilágosítást arról — mint már volt róla szó —, hogy Magyarország tőkés fejlődésének milyen értelemben volt a feltétele.

De a „nemzetiségi elnyomás”-sal még nem merül ki az Osztrák-Magyar Monarchiában fennállott uralmi rendszer jellemzése, mert Budapest nemcsak abban az értelemben osztozott Béccsel a Monarchia feletti politikai uralmon, amit Sztálin úgy fogalmazott meg, hogy „... te csak nyomd és szorítsd magyarországi nemzetiségeidet, én pedig majd megszorítom ausztriai nemzetiségeimet”,⁶⁴ — hanem abban az értelemben is, hogy Bécs és Budapest politikai hatalma az Osztrák-Magyar Monarchia egészére is kiterjedt. A dualista uralmi rendszer két tagja nemcsak saját államának — Ausztriának, illetőleg Magyarországnak — erőszakszervekezete útján gyakorolta osztály- és nemzeti elnyomó hatalmát. Ugyanezt a célt szolgálták az úgynevezett közös, működésük szempontjából valójában egységes gazdasági, politikai és katonai intézmények is, amelyek kifelé, nemzetközi viszonylatban teljesen, de számos vonatkozásban befelé is az egységes, centralizált Osztrák-Magyar Monarchia államának erőszakszervezetét alkották. A kiegyezés nemcsak két központú „dualista” rendszert teremtett — amint történetírásunkban szokás állítani — hanem — Lenin megállapítása szerint — a kiegyezés révén „Ausztria két központú (dualista) állammá alakult”,⁶⁵ mert az uralom megosztódása Budapest és Bécs között („két központú”) a Habsburg-birodalom korábbi egységes államszervezetének igen fontos területeit érintetlenül hagyta.

A soknemzetű Osztrák-Magyar Monarchia egységes államhatalma általa gyakorolt dualista uralomban azonban Budapest nem volt Bécs egyenrangú partnere. Béccsel szembeni alárendelt gazdasági függősége alárendelt politika függőséggel járt együtt, elsősorban az összetétele szerint soknemzetű „közös” hadsereg révén, amely működése szempontjából egységes hadsereg volt, s egy sőt két nyelvet, egységes szervezete és Habsburg-vezetése biztosította Budapest alárendeltsége Béccsel szemben a külpolitika terén is fennállott, bá inkább csak ennek lehetősége, mert Budapest külpolitikai érdekei szinte maradéktalanul érvényesültek. Nem így azonban a „közös” gazdaságpolitikában (vám és külkereskedelem), ahol Bécs hegemoniája Budapesttel szemben túlnyomórészt érvényrejutott. Budapest tehát egyidejűleg volt politikailag uralmi és alárendelt függő helyzetben az egységes osztrák-magyar állam vonat-

⁶³ 1900-ban a magyar finánetőke ipari érdekeltségeinek alaptőkéje a nemzetiségű területeken 30 millió koronára, a közvetlen osztrák és más külföldi érdekeltségeké 23 millió koronára ment.

⁶⁴ Sztálin Művei. V. köt. Bpest, 1951. 274—275. o.

⁶⁵ Lenin Művei. 20. köt. 418. o. (Kiemelés télem. S. V.)

kozásában. És éppen ez volt . . . a különleges, a tisztán osztrák” (és nem osztrák-magyar) „rendszer, amely abban áll, hogy kiválasztanak és kiváltságokkal ruliáznak fel *egy* nemzetiséget, hogy azután elbánhassanak a *többivel*”.⁶⁶ Budapest gazdasági és politikai függősége Béccsel szemben az Osztrák-Magyar Monarchia egységes államszervezetének feltételét képezte, és ezért feltétele volt a dualista uralmi rendszernek is. Természetesen az osztrák és a cseh tartományokkal szemben fennállott alárendelt gazdasági függősége és Béccsel szembeni korlátozott politikai függősége a magyar nemzet önálló fejlődését is korlátok közé szorította.

Az Osztrák-Magyar Monarchia egységes államszervezetének létéből következett viszont, hogy Bécs politikai uralma közvetve kiterjedt Magyarországra, Budapest politikai uralma pedig közvetve kiterjedt Ausztria elnyomott nemzeteire. Így pl. — amint erről már volt szó — bár Magyarország a cseh tartományokkal szemben gazdasági vonatkozásban alárendelt függőségben állt, ezt a viszonyt keresztelve, Budapest a cseh tartományok önálló nemzeti fejlődésének korlátozásában az Ausztriára is kiterjedő közvetett (bár időnként nagyon is közvetlen) politikai uralma révén Bécsnek segítségére volt.

Budapest saját államhatalma útján közvetlenül gyakorolta politikai uralmát Magyarország elnyomott nemzetei felett, míg ugyanakkor Bécs csak közvetve. Ezért a „Magyarország függősége Ausztriától” mást jelentett Budapest és mást Magyarország elnyomott nemzetei számára. Az „Ausztriától” való politikai függőség csak a Budapesttel szembeni függőség áttételén keresztül érvényesült Magyarország elnyomott nemzeteivel szemben.

A dualista soknemzetű állam függőségi rendszere

A soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchiában élő egyes nemzetek közötti *alá- és fölérendeltségi viszony gazdasági alapját* az egyes nemzetei által a tőkés fejlődésben elért színvonalkülönbségek határozták meg. E különbségek *fenntartói* viszont azok a gazdasági, politikai és katonai intézmények voltak, amelyek az államhatalom centralizációját biztosították. E tényezők összessége érvényesülési alapját képezte az Osztrák-Magyar Monarchiában a tőkés világrendszer objektív törvényszerűségének, melynek értelmében az erősebb tőkés ország elnyomja a gyengébbet. E törvényszerűség sajátos érvényesülési formáját, amely Magyarország tőkés fejlődésének is egyik alapvető feltételét képezte: „*a dualista soknemzetiségű állam függőségi rendszere*” fejezi ki.

Történettudományunk, amikor Magyarország tőkés fejlődésének feltételeit (a feudális maradványok mellett) „Magyarország függősége Ausztriától” és a „nemzetiségi elnyomás”-sal kívánja konkretizálni, nem alkalmazza az objektív törvényszerűséget az adott jelenségre, nem számol e törvényszerűség Magyarországgal kapcsolatos sajátos érvényesülési módjával. Ezért a jelenleg alkalmazott feltételek — amint láttuk — számos viszonylatban nem fedik a tényeket, nem közelítik meg a történelmi valóságot. A valóság összefüggései sokkal bonyolultabbak, semhogy átfogóbb általánosításuk helyett bizonyos ész összefüggéseik általánosítása útján Magyarország tőkés fejlődése feltételeinek konkretizálását jelenthetnék.

Az „Ausztriától való függőség” feltétel kiegészítése „a dualista soknemzetű állam függőségi rendszere” feltétellel a történelmi valóságot jobban meg-

⁶⁶ Sztálin Művei. V. 274—275. o. (Kiemelés tőlem. S. V.)

közelítő és a kutató munkát is helyesebb irányba ösztönző megjelölés lenne. Arra kényszerítené történettudományunkat, hogy részletesebben, sokoldalúbban s a valósághoz az eddiginél hívebben tárja fel a magyar nemzet függő helyzetének és ugyanakkor elnyomó szerepének egymást kiegészítő és egymástól el nem választható vonásait; hogy tekintettel legyen az elnyomott nemzetek gazdasági vagy politikai, vagy egyidejűleg mindkét irányú kiszolgáltatottságára a velük egy államrendszerben élő osztrák és magyar uralkodó nemzettel szemben, vagy egyes viszonylatokban a náluk politikailag vagy gazdaságilag fejlettebb függő nemzetekkel szemben; azaz tekintettel legyen az Osztrák-Magyar Monarchia keretei között élt nemzetek egymáshoz való viszonyára, amelyet a nemzeti elnyomásnak és alárendelt függőségnek különféle fokozataiból álló hierarchiája hálózott be.

Annak az igénynek a teljesítése, hogy Magyarország, illetőleg a magyar nemzet helyzetét a soknemzetű Osztrák-Magyar Monarchia valamennyi nemzetéhez fűződő viszonya alapján vizsgáljuk, tehát a konkrét viszonyok lehető legjobb megközelítése útján, nem jelentheti azonban azt, hogy Magyarország alárendelt függő helyzetét elmossa, vagy a valóságnak meg nem felelően letompítsa.

A feltétel fogalmazásában a dualista uralmi rendszerre való utalás egyben figyelmeztetés is, hogy a Monarchia nemzetei közötti alá- és fölérendeltségi viszony mellett nemzetei egyes uralkodó osztályainak szerepe, helyzete abból a szempontból, hogy osztályérdekének a dualista soknemzetű állam függőségi rendszere objektíve megfelelt-e vagy nem, külön vizsgálatot igényel. E probléma a Monarchia nemzetei közötti kapcsolatok gazdasági alapjának a tisztázása révén oldható meg. Így például a dualizmus gazdasági alapja, amely az osztrák és a cseh burzsoázia számára Magyarország iparcikk-piacának monopolizálását, a magyar nagybirtokosság számára Ausztria termény-piacának monopolizálását tette lehetővé, a magyar nagybirtokosság osztályérdekeit objektíve kielégítette, és a magyar nemzet függősége az osztrák és cseh tartományoktól a magyar nagybirtokosság számára kedvező volt.

Magyarország dualizmuskori tökések fejlődésének feltétele

Az Osztrák-Magyar Monarchia állama az államoknak a gyarmatállamtól és a nemzeti államtól alapvetően eltérő sajátos típusát képviselte, melynek jellemzésére a történetírásunkban jejenleg használatos terminológia nem alkalmas. A „dualista soknemzetű állam függőségi rendszere” terminológia bevezetése által a nemzetek közötti függőségnek új, átfogó, a gyarmatitól, a félgyarmatitól és a monopolkapitalizmus pénzügyi függőségi rendszerétől eltérő fogalma alakítható ki és rögzíthető a köztudatban. Megszabadulnánk attól a dualizmus korával kapcsolatosan lépten-nyomon kísértő problémától, amit az okoz, hogy Magyarország függősége Bécestől és a cseh tartományoktól közgazdasági vonatkozásaiban rendkívül hasonlított, sőt egyes irányokban azonos volt a félgyarmati függőség valódi formáival, e „gyarmati vonások” mellett azonban egészében lényegesen különbözött azoktól. Világosabbá válnék az Osztrák-Magyar Monarchia és Magyarország imperialista törekvéseinek jellege is, amely abban különbözött a gyarmatosító nemzeti államokétól, hogy uralkodó osztályai elsősorban a soknemzetű állam függőségi rendszerét törekedtek fenntartani, dualista vagy más formájú uralmi rendszer keretei között. Expanziós törekvéseik során a Monarchia uralmát a szomszédos balkán

népekre szerették volna kiterjeszteni, ami a gyarmati hódítással való hasonlósága mellett is lényegében eltért attól.

Ezzel azonban, úgy vélem, hogy a Magyarország dualizmuskori fejlődését meghatározó alapvető feltételek dolgában még nem mondtuk ki az utolsó szót — és ez nemcsak arra vonatkozik, hogy a javaslatnak még a viták tüzeit is ki kell állnia.

Az „Ausztriától” való függőség és a nemzetiségi elnyomás hungarocentrikus nézőpontot tükröző kettős feltételének kitágítása annak az államrendszernek a keretéig, amelyben Magyarország dualizmuskori történelme lezajlott, többek között alkalmas arra, hogy a valóságnak megfelelően oldja fel történetírásunk olyan sematizálását, amely például Ausztriát nemzetileg egységes országnak tekintette, vagy lépten-nyomon összeeszerelte Magyarországot a magyar nemzettel. Alkalmas arra is, hogy a tudományos követelmények jobb megközelítése révén a tömegek tudatát haladó, a burzsoá nacionalizmus maradványait leküzdő irányba formálja. Ugyanakkor azonban megoldatlanul hagyja a „feudális maradványok” feltételnek konkrétabbá tételét, és nyitva hagyja azt a feladatot is, hogy Magyarország kapitalista fejlődésének — a feudális maradványokkal összefüggő — és a kapitalizmus klasszikus fejlődése által meghatározott *másodlagos jellegét*⁶⁷ az alapvető feltételek sorába iktassa.

Úgy vélem, hogy történettudományunknak e feladatokat hamarosan meg kell oldania.

Utószó

E cikk szövege még 1957 második felében készült el. Elvi-történeti problémákról lévén benne szó, a szerző időközben több részkiadás kidolgozásában előbbre jutott, de nyomdatechnikai akadályok miatt nem volt lehetősége a már tördelt cikk szövegének módosítására. Mivel az újabb eredményeket magában foglaló új szöveg az 1958 decemberi budapesti nemzetközi történészkonferenciára elkészült és sokszorosított formában a szakkörökhöz el is jutott, arra kéri mindazokat, akik a vitában részt kívánnak venni, hogy vitaalapnak az újabb szöveget tekintsék.

Tájékoztatásul álljon itt, hogy az új szövegben — más kisebb-nagyobb módosítások mellett — kifejtésre került a „gyarmat” fogalmáról a „félgyarmat” fogalmára való átmenet kérdése, jelentősen kiegészült a Magyarország és az Osztrák-Magyar Monarchia nemzeti közötti egyes uralmi és függőségi viszonylatok problémája, valamint törlésre került a „Magyarország dualizmuskori tőkés fejlődésének feltétele” aleím alatti szöveg túlnyomó része.

Végül pedig — a konferencián elhangzottak tanulságai alapján — szükségesnek látszik annak hangsúlyozása, hogy a cikk csak szorosan a gyarmat általános fogalmának meghatározásával foglalkozik és ezért a „szabad föld” — „szabaddá tett föld” kérdésének vizsgálatánál (98. o.) is e problémakörön belül marad. E problémakörbe például nem tartozik annak konkrét vizsgálata, hogy a „szabaddá tett föld” mennyiben nyújtott a „szabad föld”-del szemben korlátozottabb feltételeket a kapitalista fejlődés számára.

⁶⁷ Kultúrtörténeti hangsúllyal jelentkezik ugyanez a probléma az „alig van nép, amely a Nyugat történeti fejlődését követve annyi Keletet őrzött volna meg magában” fogalmazásban pl. *Németh Lászlónál*. — Kortárs, 1957. 1. sz. 55. o.

ХАРАКТЕР ЗАВИСИМОСТИ ВЕНГРИИ В ЭПОХУ ДУАЛИЗМА

Вилмош Шандор

Буржуазная историография не выяснила принципиально экономическую и социальную-политическую сущность связи Венгрии и Австрии в эпоху дуализма. Современная социал-демократическая партия также не хотела осознать факты венгерской национальной самостоятельности и национального угнетения, находящиеся в тесной связи между собой. После освобождения перед венгерской исторической наукой стала задача показать двойное лицо зависимого положения венгерской нации в прошлом и в то же время ее угнетательскую роль в отношении других народов. Она высказала вначале правду только о зависимости Венгрии в отношении Австрии, и только начиная с конца 1952 г. «угнетение национальностей» стало на равноценное место с «зависимостью от Австрии». В настоящее время венгерская историческая наука в условиях капиталистического развития Венгрии в эпоху дуализма считает основными следующие условия: 1) зависимость от Австрии, 2) феодальные пережитки и 3) угнетение национальностей. Это тройное условие, однако, таит в своем формулировании противоречия, и возможно даже оспаривать, выдвигаются ли так действительно основные условия.

Венгерская историография характеризовала зависимость Венгрии от Австрии в эпоху дуализма долгое время как «полуколониальную» зависимость. Конференция историков в Праге в 1955 г. оспорило обоснованность этой характеристики, и поэтому оказалось необходимым рассмотреть ее применение. В результате этого получилось, что на основе показания сочинений Маркса, Энгельса и Ленина из двух основных в экономическом отношении признаков колонии в отношении Австрии и Венгрии имелся только один: «разделение труда на мировом рынке», пока что второго, «свободной земли» не было. Исходя из этого соображения нельзя рассматривать зависимость Венгрии от Австрии «полуколониальной».

В эпоху империализма наряду с экономическими отношениями колониального вопроса на первый план выдвинулось его политическое содержание — буржуазно-национальное движение. В начале XX в. в Восточной Европе также выдвигались на первый план политической борьбы национальные движения, в связи с которыми рабочему движению пришлось занять позицию. В ходе этого Каутский выяснил характер государства Австро-венгерской монархии, и его положения принял Ленин. По мнению Каутского среди трех типов государств — национального государства, многонационального государства и колониального государства — Австро-венгерская монархия была многонациональным государством, которое во время капитализма является, в противоположность национальному государству, отсталостью или исключением. Между членами многонационального государства не могло иметься отношение колонии и колонизатора.

В начальный период развития империализма характер разделения труда на мировом рынке изменился и в числе методов эксплуатации колоний решающим стал экспорт капитала. В международной экспансии монополистического капитала возросла роль государственной власти. Монархия, вследствие своих внутренних политических трудностей, коренившихся в ее многонациональном составе, попала не в ряды экспортирующих капитал, а зависимых от более сильных капиталистических государств — прежде всего, Германии — отсталых в капиталистическом развитии государств. Развивающийся в кругах более развитых наций Монархии на основе притока иностранного капитала монополистический капитал расширялся не вне границ Монархии, а внутри границ, используя возможности эксплуатации, возникшие вследствие отсталости капиталистического развития отдельных наций. Между отдельными нациями Монархии оформилась сложная иерархия форм экономической эксплуатации и политического угнетения, господства и зависимости. Поэтому одно из основных условий капиталистического развития Венгрии в эпоху дуализма выражается, подходя близко к исторической действительности, «системой зависимостей дуалистического многонационального государства».

LE CARACTÈRE DE LA DÉPENDANCE DE LA HONGRIE A L'ÉPOQUE DU DUALISME

Guillaume Sándor

L'historiographie du passé en principe n'a point tiré au clair l'essence d'économie politique et politico-sociale des relations de la Hongrie et de l'Autriche à l'époque du dualisme. Le parti social-démocrate de l'époque ne voulut rien savoir ni de la souveraineté nationale hongroise ni de l'oppression de la nation, faits étant entré eux dans un rapport étroit. C'est l'historiographie d'après la libération qui assumait la tâche de présenter le double aspect de la dépendance de la nation hongroise dans le passé, et du rôle qu'elle a joué en même temps dans l'oppression des autres peuples. Au début elle ne déclara la vérité que par rapport à la dépendance du pays de l'Autriche et ce n'est que vers la fin de l'année 1952 que les recherches et les monographies commençaient à attribuer la même importance à «l'oppression des nationalités» et au problème portant sur «la dépendance vis-à-vis de l'Autriche». A présent notre historiographie est arrivée à ce point que parmi les conditions de l'évolution capitaliste de la Hongrie sont considérés comme faits fondamentaux 1. la dépendance de l'Autriche, 2. les restes du féodalisme et 3. l'oppression des nationalités. Mais cette triple condition, dans sa conception et dans sa détermination, recèle des antagonismes, et il est encore contestable si elle en relève les préalables fondamentaux.

En ce qui concerne la dépendance de la Hongrie vis-à-vis de l'Autriche à l'époque du dualisme, notre historiographie la caractérisa pour assez longtemps comme dépendance «semicoloniaire». La conférence des historiens, qui eut lieu à Prague en 1955, a mis en doute le fondement de cette caractéristique ; par conséquent la révision de son application s'impose. Le résultat en est le suivant : sur la base des directives des œuvres de Marx, de Lénine et d'Engels, au point de vue de l'économie politique, entre les deux critères fondamentaux de la colonie ce n'est que l'un — «la division du travail du marché mondial» — qui se fit valoir dans les rapports entre la Hongrie et l'Autriche — l'autre — «la terre libre» y manqua complètement. Selon cette conception, au point de vue de l'économie politique la dépendance de la Hongrie vis-à-vis de l'Autriche ne peut pas être considérée comme une dépendance «semi-coloniaire».

A l'ère de l'impérialisme, outre les rapports économiques de la question coloniale, c'est son contenu politique — les mouvements bourgeois-nationaux, qui se mirent en vedette. Au début du XXe siècle aussi en Europe Orientale ce sont les mouvements nationaux qui passaient au premier plan des luttes politiques, mouvements vis-à-vis desquels le mouvement ouvrier devait prendre position. C'est au cours de ces événements que Kautsky tira au clair la caractéristique de l'état de la monarchie austro-hongroise ; ses constatations furent adoptées par Lénine. Selon Kautsky parmi les trois types de l'état à savoir l'état national, l'état multinational et la colonie — le type de la monarchie austro-hongroise fut celui d'un état multinational, qui au début du capitalisme, vis-à-vis de l'état national, a constitué un état arriéré, ou bien une exception. Parmi les membres de l'état multinational le rapport entre la colonie et la colonisateur n'existait point.

Aux débuts de l'impérialisme le caractère de la division du travail sur le marché mondial se transforma et parmi les moyens appelés à exploiter les colonies, c'est l'export des capitaux qui devint décisif. Par suite de l'extension internationale du capital monopoliste le rôle du pouvoir public s'est accru. La monarchie, en raison de ses difficultés politiques intérieures, venues de son caractère d'état multinational, ne se rangeait pas parmi les états exportateurs de capitaux mais elle se trouvait parmi les rangs des états arriérés dans l'évolution capitaliste et qui dépendaient des états capitalistes plus puissants, en premier lieu de l'Allemagne. Parmi les nations plus avancées de la monarchie le capital monopoliste par suite de la pénétration des capitaux étrangers, prit de l'extension non pas en dehors, mais entre les frontières de la monarchie, en utilisant les moyens d'exploitation dus à l'état arriéré de l'évolution capitaliste de ces nations. Entre les nations de la monarchie une hiérarchie complexe s'était formée composée de moyens d'exploitation économique, d'oppression politique, de domination et de dépendance. Par conséquent une des conditions fondamentales de l'évolution capitaliste de la Hongrie à l'époque du dualisme s'exprime, en abordant fortement la réalité historique, par la définition : «un régime de dépendance d'un état dualiste multinational».